

1834 YILINDA BİR OSMANLI VALİSİNİN KAPI HALKI: TRABZON VALİSİ HAZİNE DÂRZÂDE OSMAN PAŞA'NIN MAİİYETİ*

*Ahmet Şamil GÜNER***

ÖZ

Bu çalışmada 1829-1841 yılları arasında Trabzon eyaleti valiliğinde bulunmuş olan Karadeniz âyânlarından Hazinedârzâde Osman Paşa'nın kapı halkı incelenmiştir. Kaynak olarak Osman Paşa ve maiyyetinin 1834 Trabzon Nüfus Defterindeki kayıtları esas alınmıştır. Çalışmada ana hatlarıyla Osmanlı nüfus defterlerinin kaynak olarak değeri, Osmanlılarda kapı halkı uygulaması ve Osman Paşa'nın biyografisi ele alındıktan sonra söz konusu nüfus kayıtlarında yer alan bilgiler analiz edilmeye çalışılmıştır. Buna göre Trabzon valisinin kapı halkı 452 kişiden oluşmaktadır. Bu sayının büyük çoğunluğunu valinin konağında çalışan hizmetkârlar ve bürokratlar, geri kalan kısmını ise askerler ve şehir güvenliğinde sorumlu görevliler oluşturmaktadır. Coğrafi konumları itibarıyla kapı halkının ağırlıklı olarak Karadenizli oldukları görülmektedir. Osman Paşa'nın maiyyeti, Osmanlı taşrasındaki klasik kapı halkı örgütlenmesinin, modernleşme dönemine taşmış bir örneğini oluşturması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz, Trabzon, Âyân, Kapı Halkı, Hazinedârzâdelere, Canik, Fontanier, Muhassıl

THE HOUSEHOLD OF AN OTTOMAN GOVERNOR IN THE YEAR OF 1834: THE HOUSEHOLD OF HAZINEDARZADE OSMAN PASHA, THE GOVERNOR OF TRABZON

ABSTRACT

In this study, the household of Hazinedârzâde Osman Pasha who was a local notable and the governor of Trabzon province between 1829 and 1841 was analysed. The main source of the study is record of Osman Pasha and his household taking place in the 1834 Population register book of Trabzon. After briefly discussing topics of the Ottoman population registers as historical source, Ottoman household organisation and the biography of Osman Pasha the datas in the population registers in question was tried to be analyzed. Accordingly, the governor of Trabzon's household consists of 452 people. The majority of this

* *Gönderim Tarihi: 09.10.2023. Kabul Tarihi: 18.10.2023.*

** *Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, ANKARA. asgurur@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1409-578X.*

figure consists of servants and bureaucrats working in the governor's mansion, and the remainder consists of soldiers and officials responsible for city security. In terms of their geographical origins, it seems that the Pasha's household members was predominantly from the Black Sea region. Osman Pasha's household is important as it indicates an example of the classical Ottoman provincial household organisation that has been carried over into the modernization period.

Keywords: Black Sea, Trabzon, Ottoman local notables, Household, Hazineârâzâdel, Canik, Fontanier, Ottoman tax-collector.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kapı halkı sistemi bizzat devlet aygıtının kendisini ifade ettiğinden bütün yönlerini kapsayacak nitelikte bir araştırmaya teşebbüs etmek aslında klasik merkez-taşra bürokrasisi, ordu ve saray teşkilatı üyeleri ile bunların aralarındaki geniş ve karmaşık siyasi, sosyal ve iktisadi ilişkiler ağını incelemek anlamına gelecektir. Sistemin insan kaynakları, iktisadi ilişkiler ve ayanlıkla olan bağlantıları v.s. gibi açılardan Tanzimat'a kadar geçirdiği değişim de göz önüne alındığında böyle bir araştırmanın oldukça uzun bir mesai gerektireceği aşıkardır. Bu yüzden kapı halkı konusunu müstakil olarak ele alan veya ona geniş yer veren araştırmaların sayısı fazla olmadığı gibi daha ziyade 16.-18. yüzyıllardaki taşradaki ümerasının kapı halkı örgütlenmesine odaklanmış mevcut araştırmalar dönem sınırlandırmasına giderek konunun muhtelif problemlerini incelemişlerdir.¹ Bu araştırma da doğal

¹ Bu konuda yapılmış belli başlı araştırmalar şunlardır; İ. Metin Kunt, "Devlet, Pâdişah Kapısı ve Şehzade Kapıları", *Osmanlı*, Ankara 1999, C: 6, s.34-40; İ. Metin Kunt, "Royal and Other Households", *The Ottoman World*, Ed. C. Woodhead, New York 2012, s. 103-115; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 256-294; Rifaat Ali Abou-El-Haj, "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report", *Journal of the American Oriental Society*, Vol: 94, No: 4, 1974, s.438-447; İ. Metin Kunt, "Kulların Kulları", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 1975, C: 3, s. 27-42; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978; Carter Findley, "Patrimonial Household Organization and Factional Activity in Ottoman Ruling Class", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920): Birinci Türkiye'nin Sosyal ve Eknomik Tarihi Kongresi Tebliğleri-Hacettepe University July 11-13 1977*, Ed. Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara 1980, s. 227; İ. Metin Kunt, *Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri Diyarbekir, 1670-71*, İstanbul 1981; Jane Hathaway, "The Military Household in Ottoman Egypt", *International Journal of Middle East Studies*, 1995, C: 27, S: 1, s. 39-52; Jane Hathaway, *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdaglıs*, Cambridge 1997; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği, Kuruluş ve Genişleme Devri 1535-1566*, Ankara, 1998, s. 165-296; Mehmet İpşirli, "Kapı Halkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2001, C: 24, s. 343-344; Mehmet Ali Ünal, "Evliya

olarak konuyu bütün yönleri ile incelemek iddiasında değildir. Burada yapılacak olan H. 1250 (M. 1834) tarihli *Defter-i İslâm-ı Nefs-i Trabzon* başlıklı Trabzon nüfus defterinde, Trabzon Valisi Hazinedar Osman Paşa'nın maiyyeti hakkında yer alan kayıtları bilgiye dönüştürerek konu hakkında yapılacak olan çalışmalara veri sağlamaktır. Konunun ayrıntılarına geçmeden önce genel olarak Osmanlı nüfus defterlerinin kaynak olarak değeri ve Trabzon nüfus defterindeki konuyla ilgili kısmın özelliklerine kısaca bir göz atmakta fayda vardır.

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'da 1830-1831'den itibaren gerçekleştirilen² modern nüfus sayımları kayıtlarının yakın zamanlarda tasnifi ve kullanıma açılması ile birlikte yakınçağ Osmanlı tarihi araştırmacıları son derece zengin bilgileri ihtiva eden yeni bir kaynak türüne kavuşmuştur. Bu kayıtlar ciddi ve sağlıklı incelemelere tabi tutulduğu taktirde İmparatorluğ'un yaklaşık son yüz elli yıllık dönemine ilişkin demografik, etnik, toplumsal, iktisadi ve idari yapısı hakkında istatistiksel verilere ulaşmamızı sağlayabilir. Dahası, bu defterlerde bir müessese, sosyal grup, aile hatta tarihi kişilik hakkında yapılacak mikro tarih çalışmalarında kullanılabilir nitelikte kesin bilgilere tesadüf edilmesi ihtimal dışı değildir. Osman Paşa'nın Trabzon nüfus defterindeki maiyyeti hakkındaki kayıtlar da yukarıda sayılan vasıflara haizdir. Belki de çok sayıda arşiv belgesi veya dönem kroniklerinin incelenmesi neticesinde elde edilebilecek bilgileri toplu halde vermesi itibarıyla büyük bir öneme taşımaktadır. Hazinedârzâde Osman Paşa'nın defterde kaydedilmiş 453 kişiden oluşan maiyyetinin kaydı³ Osmanlı taşrasındaki klasik kapı halkı örgütlenmesinin modernleşme dönemine taşmış bir örneğini gözler önüne sermektedir.

Bu genel vasfının ötesinde kaynağın önceki dönemlere ilişkin kapı halkı çalışmalarında kullanılan kaynaklardan farklı bir mahiyet arzettiğini belirtmek gerekir. Metin Kunt'un yayınladığı Bâbüsaade Ağası Cafer Ağa'nın ayrıntılı kapı halkı listesi hariç tutulacak olursa söz konusu araştırmalarda kullanılan muhalefat kayıtları, sancakbeyi ve beylerbeyi tevcih defterleri, beylerbeyilerin masraf defterleri, muhasebe defterleri v.s. gibi kaynaklar daha ziyade konunun

Çelebi'ye Göre Beylerbeyinin Kapı Halkı", *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014*, Ankara 2018, C: IV/1, s.143-197.

² Aslında, ilk nüfus sayımına 1828-1829'da İstanbul'da başlanmış; halkın tepkisini çekmemek için de sayım memuru olarak ulemadan bazı şahıslar görevlendirilmiştir. Ancak aynı tarihte patlak veren Rus Harbi sebebiyle sayım yarım kalmıştır. Bkz. Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Haz. Y. Demirel-T. Erdoğan, İstanbul 1999, C: 3, s. 640; Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çev. B. Tırnakçı, İstanbul 2003, s.56. Osmanlı nüfus sayımları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943; Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Gazi Akademik Bakış*, 2014, C: 8, S: 15, s. 221-240.

³ BOA, NFS.d.01149, s. 322-331; Defter, *Trabzon Nüfus Kütüğü (1834)*, Haz. Süleyman. Bilgin-A. Mesut Birinci-Mustafa Çakıcı-Sezgin Demircioğlu, İstanbul 2010, başlığıyla yayımlanmıştır.

iktisadi/idari boyutlarına ilişkin veriler sağlamakta ve bir taşra idarecisinin maiyyetinin hangi sosyo-ekonomik tabandan geldiklerine ilişkin yeterli bilgi vermemektedirler.⁴ Nüfus defterleri ise genel olarak sayıma girmiş şahısların baba adı, eşkali, memleketi ve yaşının kaydedilmesi esasına göre tutulmuştur.⁵ Trabzon nüfus defterindeki konumuzu ilgilendiren kısımda bunlara ilaveten çok ayrıntılı olmamakla birlikte Paşa'nın maiyyetindekilerin görevleri de kaydedilmiştir. Şu durumda bu kayıtlardan Paşa'nın kapı halkı mensuplarının idari görevleri, coğrafi kökenleri ve bazılarının sülale isimlerindeki “-zâde” ve -oğlu eklerinden onların sosyo-ekonomik; Bey ve Ağa ünvanlarından da kapı halkı içerisindeki hiyerarşik konumlarının tespiti mümkündür.

1.Hazinedarzâde Osman Paşa

Osman Paşa 19. yüzyılın ilk yarısında Orta ve Doğu Karadeniz’de güçlü bir hakimiyet kurmuş olan Hazinedarzâdeler ailesine mensuptur.⁶ Ailenin Osmanlı’da genellikle aristokrasiye mensubiyetin bir ifadesi olan “-zâde” ekiyle bir isim edinmeleri muhtemelen Osman Paşa'nın dedesi Behram Bey’in Trabzon Valisi Canikli Ali Paşa'nın hazinedarlığını yapmış olmasından⁷ ileri geliyordu. Osman Paşa'nın babası Süleyman Bey’in de aynı şekilde ailenin hazinedarlığı görevinde bulunmuş olmasından⁸ hareketle Hazinedarzâdeler’in Canikli-zâdeler’in kapı halkından çıkmış bir hane oldukları söylenebilir. Bununla

⁴ Kunt, *Bir Osmanlı Paşası'nın Yıllık Gelir Gideri*, 22-26; Bilgehan Pamuk, “XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu”, *Tarih Araştırmaları*, C: 22, S:34, 2003, s.107-124.

⁵ Örn. “Ünye’de Kaba Sakallızâde kumral bıyıklı Hasan Ağa bin Ömer”.

⁶ Hazinedarzâdeler hakkında yapılmış belli başlı araştırmalar şunlardır: Mehmet Emin Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah Paşa'nın Terekesi*, Samsun 1987; Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 151-156; Mehmet Beşirli, “XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Ayan-Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I, (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon 2002, s.330-340; Mehmet Beşirli, “Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa ve Zamanı”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, Yay. Haz. Kenan İnan-Hikmet Öksüz-Mehmet Okur-Veyssel Usta, Trabzon 2007, C: I, s. 397-415; Abdullah Bay, *Trabzon’da Müttegallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, s.187-287, 373-377; Yunus Özger, “Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın Muhallefâti,” *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Mayıs 2007, S: 1/2, s. 93-122; Abdullah Bay, Hazinedarzâdelerin Vakıf Faaliyetleri, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2008, S: 5, s.113-139; Rıza Karagöz, *Karadeniz’de Bir Hanedan Kurucusu: Hazinedarzâde Süleyman Paşa*, İstanbul 2009; Rıza Karagöz, “Osmanlıdan Cumhuriyete Hazinedarzâdeler”, *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri*, Ed. Osman Köse, Samsun 2015, C: I, s. 821-843.

⁷ Bay, *Trabzon’da Müttegallibe Hareketleri ve Ayanlık*, s.188.

⁸ Bay, “Hazinedarzâdelerin Vakıf Faaliyetleri”, s.118.

birlikte Trabzon valiliğini elde bulundurdıkları süre esas alınarak bir karşılaştırmaya gidildiğinde Hazine Darzâdeler'in, selefleri olan bu aileden daha uzun süre iktidarda kaldıkları görülmektedir. Caniklizâdeler'in II. Mahmud'un merkeziyetçi politikasına direnemeyerek tasfiye oldukları bir dönemde Hazine Darzâdelerin ayakta kalmasında ailenin, merkezi yönetimin politikalarını istikrarlı şekilde desteklemesinin önemli rol oynadığı düşünülmektedir.⁹ Ailenin bu siyaseti 1794'te Canik muhassıllığına atanan ve 1812-1818 arasında da Trabzon valiliğinde bulunan Süleyman Paşa tarafından başlatılmış ve oğlu Osman Paşa tarafından devam ettirilmiştir.

Trabzon nüfus defterindeki kaydından Osman Paşa'nın 1794'te dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.¹⁰ Fransa'nın Trabzon konsolosu Victor Fontanier Osman Paşa'nın hayatının erken dönemlerine ait ilginç bilgiler vermektedir. 1830-1832 arasında bulunduğu bu görev esnasında Paşa ile görüşmüş ve iyi ilişkiler geliştirmiş¹¹ olan Fransız diplomat onu kırk-elli yaşlarında kibar ve oldukça kültürlü biri olarak tanımlar. Ancak, Paşa çok sıkıntılar çekmiştir. Babası Süleyman Paşa, Bâbîâlî'nin gazabına uğrayarak serasker Hüsrev Paşa vasıtasıyla hapse atılmış, mülkleri de müsadere edilmiştir. Süleyman Paşa'nın yerine Trabzon valiliğine tayin edilen Hüsrev Paşa, Osman Bey ile iki kardeşini himayesi altına alarak İstanbul'a göndermiştir. Osman Bey burada önemli bir itibar elde ederek kısa sürede kapıcıbaşılık payesini almış, Çarşamba'ya bey tayin edilmiş, ailesinin müsadere edilen mallarının bir kısmı geri almış, nihayetinde de Trabzon valiliğine tayin edilmiştir.¹²

Şüphesiz Fontanier'nin Süleyman Paşa'nın hapse atılması ve Osman Paşa'nın kardeşleriyle birlikte Hüsrev Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmeleri gibi hususlarda verdiği bilgiler başka kaynaklarla teyide muhtaçtır. Bununla beraber eserinde yer alan bilgiler ana çerçevesi itibarıyla Osman Paşa'nın hayat hikâyesinin kısmi ve oldukça kısa bir özeti niteliğindedir. Bu çizgi üzerinden ilerleyecek olursak, Süleyman Paşa, ya Tuzcuoğlu Memiş Ağa'yı öldürtmesinden sonra Ağa'nın taraftarları arasında başgösteren huzursuzlukları yatıştırmak¹³ ya da Karadeniz bölgesinde gittikçe artan gücünü tasfiye etmek¹⁴ gibi amaçlara yönelik olarak Bâbîâlî tarafından Trabzon valiliğinden azledilmiştir.

⁹ Karagöz, "Osmanlıdan Cumhuriyete Hazine Darzâdeler", s.821.

¹⁰ Osman Paşa'nın nüfus defterindeki 12 Cemâziyelevvel 1250 (16 Eylül 1834) tarihli nüfus kaydının yaş hanesinde 40 yaşında olduğu belirtilmektedir. Buna göre 1794'te doğmuş olmalıdır. "Müşârün-ileyh Hazine Darzâde Devletli Osman Paşa Hazretleri, Sinni 40", *Defter-i İslâm-ı Nefs-i Trabzon*, BOA, NFS.d.01149, s. 322.

¹¹ Özgür Yılmaz, "Victor Fontanier'nin Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", *OTAM*, Bahar 2014, S:35, "s.174.

¹² Victor Fontanier, *Doğu'ya Seyahat: Bir Fransız Konsolosun Gözüyle 1830'ların Trabzon'undan Siyaset ve Toplum*, Çev. Özgür Yılmaz, İstanbul 2015, s.148.

¹³ Bay, *Trabzon'da Müttegallibe Hareketleri ve Âyanlık*, s.213.

¹⁴ Karagöz, "Osmanlıdan Cumhuriyete Hazine Darzâdeler", s.832.

Paşa aynı zamanda Alaiye gibi oldukça uzak bir bölgenin sancakbeyliğine tayin edilmiş, ancak yeni görev yerine giderken hastalığı sebebiyle yolda ölmüştür.¹⁵ Diğer taraftan Süleyman Paşa'nın 1818'de valilikten azlini müteakiben mallarının müsadere edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber Abdullah Bay, Canikli Ali Paşa'nın 1781'de mal ve mülkünün müsadere esnasında damadı Hazinedârzâde Süleyman'ın mallarının müsadere edildiği bilgisini vermektedir.¹⁶ Fransız Konsolos'un Hazinedârzâde Süleyman'ın henüz Canik muhassıllığını ele geçirmeden önceki, muhtemelen de Caniklizâdelerin hazinedârlığını yaptığı dönemde gerçekleşmiş bu müsadere olayını kastetmiş olması mümkündür.

Fontanier'nin Hazinedârzâde Osman'ın Çarşamba beyliğine tayini ifadesinden maksadının da onun Canik muhassıl vekilliliğine veya muhassıllığına tayini olduğu açıktır. Canik, Tersane-i Âmire için gemi inşa malzemeleri üretmesinden kaynaklı olarak büyük bir hasılatı sahipti. Bu yüzden muhassıllığını elde etmek için 18. yüzyılın ortalarından itibaren Karadeniz ayanları arasında kıyasıya mücadeleler yaşanmış, hatta bu mücadeleler esnasında ayanlar merkezi idareden destek sağlamak ve kadıları devreye sokmak da dahil olmak üzere her türlü vasıtayı kullanmışlardır. Uzunca bir süre Caniklizâdelerin elinde bulunan bu mukataa Mart 1794 tarihi itibarıyla dergâhîli kapıcıbaşısı payeli Hazinedârzâde Süleyman Ağa'nın eline geçmişti.¹⁷ Süleyman Paşa valiliği sırasında bu önemli görevi vekâleten oğluna devretmiştir. Osman Paşa kayıtlarda 1822 yılı itibarıyla "Canik muhassıl vekili Osman Bey"¹⁸ olarak gözükmektedir. Bu tarihin babasının ölümü sonrasına denk geldiği dikkate alınacak olursa vekâlete babasından sonra valiliğe atanan Koca Hüsrev Paşa ile Çeçenzâde Hasan Paşa dönemlerinde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Babasının ölümünden sonra da "dergâhı mualla kapıcıbaşılığı" payesi ile muhassıl vekilliliğine devam etmesi ve valiliğine yakın bir dönemde muhassıl olarak atanması Hazinedârzâdelerin bölgedeki nüfuzunun devamında önemli rol oynamıştır.¹⁹

Osman Bey'in, aslında bir tür sancak beyliği anlamına gelen bu görevi esnasında merkezi yönetimin altın fiyatlarının düzenlenmesi hususunda gönderdiği emirleri yerine getirdiğine ve Canik'in emniyet ve asayışı ile

¹⁵ Karagöz, "Osmanlıdan Cumhuriyete Hazinedarzedeler", s.832.

¹⁶ Bay, *Trabzon'da Müttegallibe Hareketleri ve Âyanlık*, s.189; Canay Şahin aksini savunarak müsadere yapılmadığını belirtmektedir: Şahin, *The Rise and Fall of an Âyan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, s.153.

¹⁷ Bu konuyu müstakil olarak inceleyen bir çalışma için bkz. Abdullah Bay, "Canik Muhassıllığı İçin Yapılan Siyasî Mücadeleler", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2008, S:19, s.67-85.

¹⁸ Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzedâ Osman Paşa ve Zamanı", s. 397-415; Bay, *Trabzon'da Müttegallibe Hareketleri ve Âyanlık*, s.214.

¹⁹ Bay, *Trabzon'da Müttegallibe Hareketleri ve Âyanlık*, s.214.

yakından ilgilendiğine dair belgeler Mehmet Beşirli tarafından kullanılmıştır.²⁰ Yine Osman Bey'in muhassıl vekilliği dönemine ilişkin bir başka bilgi de Vakanüvis Lütfi Efendi tarafından aktarılmaktadır. Navarin vakası üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya'ya harp ilanı gündeme geldiğinde Bâbiâli Rumeli ve Anadolu âyân ve erkânından bazılarını İstanbul'a çağırarak memleketlerinin durumuna ilişkin birer rapor hazırlamalarını istemişti. Bu toplantıya Canik'i temsilen katılan Osman Bey raporunda Lazistan ahalisini gaza ve cihada teşvik için bölgeye ulemâdan müteşekkil heyetlerin gönderilmesini istemiştir. Bu düşüncesi öylesine beğenilmiştir ki kendisine "taraf-ı şâhâne"den altın kabızalı bir kılıç hediye edilmiştir.²¹

Navarin Vakası'nın meydana geldiği 20 Ekim 1827'den sonra yapılmış olması gereken bu toplantının üzerinden uzun zaman geçmeden Osman Bey, Aralık 1827'de mirâhurluk payesi ile Canik, Karahisar-ı Şarkî, Trabzon ve Gönnye sancakları muhafızlığına, 1829'da da Sivas valiliğine atandı.²² Lütfi Efendi Osman Bey'in Sivas valiliğine atanması fikrinin Hüsrev Paşa'dan çıktığını söylemektedir.²³ Ancak, bu atamadan memnun kalmayan Osman Paşa'nın mevcut valinin hastalığını ileri sürerek Trabzon valiliğini talep etmesi üzerine Mayıs 1829'da Trabzon valiliğine tayin edilmiştir.²⁴ Osman Paşa Trabzon valiliğine atanması üzerine diğer valilerde de mutad olduğu üzere Canik muhassıllığını vekâleten kardeşleri Memiş Bey ile Abdullah Bey'e emanet etmiştir.²⁵

Hazinedârzâdeler'in bölgedeki nüfuzunun artmasını önlemek için 1818'de Süleyman Paşa'yı görevden almış olan merkezi idarenin Trabzon valiliğini neden tekrar onlara havale ettiği hususunun üzerinde durmak gerekir. Bunun en belirgin sebebinin 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında II. Mahmud'un âyânların askeri gücüne duyduğu acil ihtiyaç olduğu söylenebilir. Paşa'nın atamasının yapıldığı sıralarda Yeniçeri Ocağı'nın lağvı ve yeni ordunun henüz tam manasıyla hazır olmamasından kaynaklı asker açığı ciddi boyutlara ulaşmıştı. Devlet 1828 yılında Rusya'ya karşı girdiği savaşta neredeyse bütün cephelerde sıkışmış durumdaydı. Kafkasya ve Karadeniz cephelerinde durum vahim bir hâl almış ve Erzurum düşmek üzereydi. Koca Hüsrev Paşa, Canik Muhassıl vekili Osman Bey'i Sivas valiliğine önerirken onun Canik ve Sivas'tan toplayacağı külliyetli miktarda askerle acilen

²⁰ Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa ve Zamani", s. 402-403.

²¹ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C:1, İstanbul, 1999, s.75.

²² Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa ve Zamani", s. 400; Bay, *Trabzon'da Mütegalibe Hareketleri ve Âyanlık*, s.215

²³ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C: 2-3, s. 374.

²⁴ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C: 2-3, s. 423; Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa ve Zamani", s. 400; Bay, *Trabzon'da Mütegalibe Hareketleri ve Âyanlık*, s.215

²⁵ Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa ve Zamani", s. 403.

Erzurum'un imdadına yetişebileceğini umuyordu.²⁶ Diğer bir deyişle Bâbüali Osman Paşa'nın bölgedeki nüfuzuna ve asker toplama kapasitesine bel bağlamıştır. Nitekim, Trabzon valiliğine atanmasının hemen ardından Osman Paşa'ya Ma'adin-i Hümayûn Emaneti ve Bozok Sancağı ilhaki ile Şark Seraskerliği tevdi edilmiştir. Savaşın kaderini değiştirmemekle birlikte Osman Paşa'nın, Doğu cephesinde yerel âyanlarla birlikte Paskiyeviç ve Burzof'un komutası altındaki Rus birliklerine ağır zayıatlar verdiği bilinmektedir.²⁷

Osman Paşa'nın askeri kapasitesine duyulan ihtiyaç daha fazla güç kazanmasına ve hâkimiyeti altındaki bölgelerin genişlemesine yol açmıştır. Kavalalı isyanı sırasında Osman Paşa'nın Karadeniz'deki nüfuzu Orta Anadolu'ya kadar genişlemiştir. Bunun karşılığında kendisinden istenen, kontrol ettiği bölgelerden asker toplayarak Haziran 1832 itibarıyla Suriye'deki önemli kentleri ele geçirdikten sonra Anadolu'ya girmiş olan Kavalalı İbrahim Paşa'yı durdurmak üzere teşkil olunacak orduyu takviye etmesiydi. Ayrıca üstleri, Osman Paşa'dan İbrahim Paşa'nın propogandaları neticesinde isyan ederek Mısır kuvvetlerine katılmış olan bir kısım ahali ve askerinin takip etmesini istiyordu.²⁸

Diğer taraftan Osman Paşa'nın Karadeniz'deki isyan halindeki âyan ve ağaların sindirilmesi hususunda da önemli başarılar elde ettiği anlaşılmaktadır. Rusya ile yapılan savaş Doğu Karadeniz'deki ürünün neredeyse tamamen tahribine ve bölgede büyük bir kıtlık yaşanmasına yol açmıştır. Ayrıca bu sıralarda çıkan veba salgını da kitlesel ölümlere sebebiyet vermişti. Tüm bunlara rağmen Osman Paşa'nın halktan ağır vergiler talep etmesi 1831'de Sürmene'de bir halk ayaklanmasına yol açmıştır. Ayaklanmayı teşvik edenler Sürmene ağalarıydı. Osman Paşa 1832'de kendisine bağlı Kethüdazâde Emin Ağa ve Hacısalihoglu Ali Ağa gibi âyanlarla Sürmene'ye yaptığı geniş çaplı bir harekât neticesinde bölge ağalarının büyük bir kısmını tasfiye etmiştir.²⁹ Aynı yıl içerisinde daha geniş kapsamlı ve uzun süreli harekât ise Rize âyanı Tuzcuzâde Abdülkadir Ağa üzerine düzenlendi. Osman Paşa valiliğe geldiğinde Tuzcuoğullarının önemli isimlerini mütesellimlik ve kaymakamlıklara atayarak ayaklanma ihtimallerini bertaraf etmek istemişti. Ancak, Paşa'nın Kavalalı meselesi dolayısıyla Trabzon'dan ayrılmasını fırsat bilen Abdülkadir Ağa Gönve ve Livana'yı işgal etmiştir. Daha ziyade Pazar-Sürmene arasında yaşanan

²⁶ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C: 2-3, s. 374.

²⁷ Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa ve Zamanı", s. 405-408; Bay, *Trabzon'da Mütégallibe Hareketleri ve Âyanlık*, s.216-218.

²⁸ Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa ve Zamanı", s. 408-412.

²⁹ Bay, *Trabzon'da Mütégallibe Hareketleri ve Âyanlık*, s. 219-223.

muharebelerden sonra Osman Paşa'ya bağlı âyânlar ayaklanmayı bastırmışlardır.³⁰

2.Osmanlılarda Kapı Halkı Uygulamasına Genel Bir Bakış

Türkçede kapı halkı olarak ifade edilen sisteminin sadece Osmanlılara özgü olmadığını Weberyan anlamda geleneksel egemenlik biçimine dayalı bütün yönetimlerde görülen bir sosyo-politik örgütlenme olduğunu öncelikle vurgulamak gerekir. Sistemin en yalın haliyle erk sahibi bir kişinin etrafında toplanmış kişisel hizmetkârları ve muhafızlarından müteşekkil bir yapıyı ifade ettiği rahatlıkla söylenebilir. Kapı Halkı'nın İngilizcedeki karşılığı olan "household" kelimesinin etimolojisi incelendiğinde teşekkülündeki temel motivasyonun korunma/savunma içgüdüğü olduğu, yani sistemin özünde askeri bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır.³¹ Sistemin devamını sağlayan motivasyonlar ise savunma/korunmanın yanısıra, saldırı, iktisadi kaynakları ele geçirme ve otorite kurmak gibi güdüler; katalizörleri ise akrabalık bağları (aile üyelerinin de sistem içerisinde yer alması durumunda), gönüllü itaat (karizmatik kişilik ve efendiye kutsallık izafesi durumunda) ve karşılıklı menfaat ilişkileridir. Erk sahibi kişi, adamlarını akrabalar, köleler, yanaşmalar, serfler, kendi isteğiyle hizmetine girenler v.s. gibi geniş bir yelpazeye sahip kaynaklardan elde eder. Hazinesarlar, seyisler, oda uşakları, aççıbaşılar, bunlara nezaret eden kâhyalar ve muhafızlar en sık görülen görevlilerdir. Bu adamlar mensubu buldukları toplum ve coğrafyanın sosyo-kültürel ve iktisadi gelişmişlik düzeyine göre hizmetleri karşılığında erk sahibinin sofrasından beslenme, aynı ödeme, geçici toprak kullanım hakkı, vergi ve resim gelirlerinin tahsisi ve fieflerle desteklenirler.³²

Kapı Halkı da yukarıda basit çerçevesi çizilen geleneksel siyasi-askeri ve iktisadi örgütlenme biçimin on yedinci yüzyıl başlarında en gelişmiş formuna ulaşan Osmanlı klasik saray, merkez ve taşra teşkilatının bizzat kendisinden başkası değildir. Günümüzde "devlet kapısı" şeklinde kullanılmaya devam edilen Osmanlı idari ıstılahatındaki "kapu" tabiri ile mecazen "devlet"e atıfta bulunduğu ve kastedilenin padişah sarayının kapısı olduğu iyi bilinen bir husustur.³³ Aşıkpaşazâde'nin Eflak Beyi II. Vlad Drakul'un oğullarını II.

³⁰ Mehmet Hacısalihoğlu, "Tuzcuoğulları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, C: 41, s. 452; M. Münir Aktepe, "Tuzcu Oğulları İsyanı", *Tarih Dergisi*, 1951-52, C: III, S: 5-6, s. 21-52.

³¹ İngilizcedeki "hold" (tutma) kelimesi Ortaçağ'da "muhafaza etme", "nöbet tutma", "koruma", "bekleme", "gözetim"; "Household" da "hane halkı"nın beraberinde "sığınma yeri", "müstahkem yer" anlamlarını da taşımaktaydı. <https://www.etymonline.com/word/household>.

³² Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Ed.G. Roth-C. Wittich, London 1978, C: I, s.228,235.

³³ Cezar, *Osmanlı Tarihinde Leventler*, s.257; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: 2, İstanbul 1983, s.166.

Murad'a teslim ettiğini anlatan “Dırakola sürdi kapuya geldi ve iki oğlunu bile getürdi. Devlet işiginde oğullarını hizmet itmege kodı.” satırları her iki tabirin bir arada kullanılmış olması itibarıyla iyi bir örnektir.³⁴ Kelimenin devlet anlamı kazanması başlangıçta halkın işlerinin sarayın kapısı (Bâb-ı Hümâyün) önünde görülmesi ile ilişkilidir. Ancak, gücün saraydan sadrazamın konağına kaydığı on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından sonra “kapı” kelimesi ile Bâbîâsafî, Bâbîâlî ve bünyesinde yer alan daireler kastedilmiştir. II. Meşrutiyet'e kadar halk ve memurlar istisnasız olarak hükümet daireleri için “kapu” kelimesini kullanmışlardır.³⁵

Ortaçağ İngiltere'sindeki “household” gibi kapı halkı sisteminin de önceliği bir bürokratik kadro veya padişahın gündelik hayatını kolaylaştıracak hizmetliler sınıfı yaratmak değil askeri teşkilat kurmaktır. Zaten, kapı halkının seyfiye sınıfı dışındaki saray hizmetkârları ile bürokratik kesimi de seyfiye sınıfının sivilleşmiş kanadını oluşturmaktaydı. Bu, Osmanlı yönetici sınıfının tamamının askeri kategoride sayılmasının sebebini de açıklamaktadır. Onbeşinci yüzyılın sonlarında kaleme alınmış ilk Osmanlı kroniklerinde ve yaklaşık yine aynı dönemden kalma arşiv belgelerinde kapu halkı ve kapukulu tabirlerinin eş anlamlı olarak kullanılması sistemin seyfi karakterine işaret eder. Aşıkpaşazâde, Yıldırım Bayezid'in Ankara'da oğulları ve Anadolu beyleri tarafından savaş meydanında yalnız bırakılışından bahsettiği “*Heman Bâyezid Han kendü kapusı kulı-y-ılan kaldı.*”³⁶ cümlesinde kapıkulu, II. Murad'ın Gelibolu'dan Eceabat'a geçişini zikrettiği “*On biş bin filoriye kavlı itti kim Murad Han'ı kapusı halkı-y-ılan Ece Ovası'na geçüre.*”³⁷ ifadesinde kapı halkı tabirlerini kullanmaktadır. Fatih'in vefatı üzerine Bayezid ve Cem taraftarları arasında başgösteren iktidar mücadelesi ile ilgili az sayıdaki belgeden biri olan İstanbul Muhafızı İshak Paşa tarafından Sinan Paşa'ya yazılmış 1481 tarihli mektuptaki “...şimdiki halde Mehmed Paşa'nın ve bir nice müfşitlerin başları kesilüp tamam kapu halkı Sultan Bayezid'in vücud-ı şerifine muntazırdırlar.” ibaresinde geçen kapu halkı tabiri ile Yeniçerilerin kastedildiği oldukça açıktır.³⁸

II. Bayezid'in oğulları arasındaki taht mücadelesi sırasındaki muhaberata ait mektuplar ve aynı döneme ait diğer belgeler şehzadeler³⁹ ile başta veziriâzam

³⁴ Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi/Tevârih-i Âl-i Osmân*, Haz. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç, İstanbul 2003, ss. 443.

³⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 166.

³⁶ Aşık Paşazade, s. 411; On altıncı yüzyıl başlarına ait Anonim Tevârih-i Âli Osman'da “kapusu halkıyla kaldı” ifadesi geçmektedir. *Anonim Osmanlı Kroniği* (1299-1512), Haz. N. Öztürk, İstanbul, 2000, s. 48.

³⁷ Aşık Paşazâde, s. 436.

³⁸ *BOA, TS.MA.e, 881-69 (10 Rebiülevvel 886/9 Mayıs 1481)*

³⁹ Şehzadelerin kapı halkına sahip olmaları, sancak beylerine bu hususta tanınan haklar kategorisinde değerlendirilmelidir. Şehzadeler padişahın oğlu oldukları için değil, sancakbeyi oldukları için bu hakkı kullanabiliyorlardı. Kanuni'nin oğlu Cihangir örneğinde görüldüğü

olmak üzere vezirler ve taşra ümerasının da birer kapı halkına sahip olduklarını göstermektedir.⁴⁰ Vüzera, beylerbeyiler ve sancakbeylerine böyle bir hakkın tanınması Kunt'un tabiriyle kulların kul edinmeleri patrimoniyal otorite tezini büyük ölçüde Osmanlı ve Memlük örnekleri üzerinden geliştiren Weber'in statü düzeni olarak adlandırdığı sistemin bir parçasını oluşturuyordu. Bu sistemde hükümdar kendisine tabi bir toplumsal kesimi idari ve askeri hizmetlerinin karşılığında imtiyazlı kılabilmekteydi.⁴¹ Bu imtiyazın askeri sınıfın tamamına tanınan vergi muafiyeti ve bu sınıfın bürokratik ve askeri seçkinlerine verilen timarlar veya arpalıklar vasıtasıyla gerçekleştiği yolundaki genel geçer bilgiyi burada da tekrarlamak durumundayız. Padişah tarafından bahşedilen idari, iktisadi ve toplumsal itibar, tımar sahibine bir kapı halkı besleme yükümlülüğü getirmekteydi.⁴² Kapı halkının masrafları da merkezi hazineden değil paşaların ve beylerin eyalet ve sancaklarından elde ettikleri kendi bütçelerinden karşılanmaktaydı. 1682'de Erzurum Beylerbeyiliğine tayin edilen Ömer Paşa'nın masraf defterini inceleyen Bilgehan Pamuk, onun bir yıllık masrafının %45'inin merkeze gönderilenlerden, %36'sının da kapı giderlerinden oluştuğu tespitinde bulunmaktadır.⁴³ Şu durumda harcamaların %81'i merkezi idarenin bir taşra idarecisinden beklentileri doğrultusunda sarfedilmiştir. Bu yüzden, ümeranın gelirlerinin artması merkezi yönetim açısından oldukça önemli bir husustu. Bu beylerbeyi ve sancakbeyilerin daha fazla kapı halkı beslemelerine imkân tanıyacağından aynı zamanda ordunun gücünü artıracaktı. Metin Kunt, sancak ve eyalet tevcih defterlerinden elde ettiği verilere dayanarak 1550-1650 arasında, değişen savaş teknik ve taktikleri sebebiyle ve merkezi idarenin baskısıyla taşra ümerasının daha fazla kapı halkı beslemek zorunda kaldığı

gibi sancağa çıkmayıp sarayda kalan şehzadelerin kapı halkı bulunmuyordu. Aynı durum sancağa çıkma usulünün 17. yüzyıl başlarında terk edilmişinden sonra şehzadelerin tamamı için geçerliydi.

⁴⁰ BOA, TS.MA.e, 969-1(29 Muharrem 918); 750-61 (29 Zilhicce 918); TS.MA.e, 850-26 (17 Şevval 926); DVNSMHM.d., 5-796; İpşirli, "Kapı Halkı" s.344; Metin Kunt'un yayınladığı 16. yüzyıl ortalarına ait bir kapı halkı listesi saraydaki nüfuzlu harem ağalarının bile kapı halkına sahip olabildiğini göstermektedir. Bu listeye göre Kanuni'nin Baábüssaâde ağalarından Cafer Ağa'nın saray dışındaki evinde 156 kölesi bulunuyordu ve bunların bir kısmı Saray'da istihdam edilmişlerdi. Metin Kunt bu liste vasıtasıyla saray halkının sadece Padişah'ın kapı halkından oluşmadığını aynı zamanda burada kendisi de bir kul olan diğer efendiye ait kulların da istihdam edildiğini belirtmektedir. Cafer Ağa'nın kapı halkının görevleri ve etnik kökenleri tanımlanmış ayrıntılı listesi için bkz. Kunt, "Kulların Kulları", s. 27-42.

⁴¹ Halil İnalıcık, "Comments on "Sultanism": Max Weber's Typification of the Ottoman Polity", *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, 1992, S:1, s.51.

⁴² Kunt, "Devlet, Padişah Kapısı ve Şehzade Kapıları," s.34. Klasik döneme ait sancak beyi kapı halkı teşkilatının saray ve merkez teşkilatının minyatür örneği olduğu bilinmektedir. Bkz. Feridun M. Emecen, Zekai Mete ve Arif Bilgin, *Osmanlı İdarî Teşkilâtının Kaynakları: Şehzâde Divânı Defterleri*, Ankara 2017, s. 20.

⁴³ Pamuk, "XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu", s.117-118.

tespitinde bulunmaktadır.⁴⁴ Kaynaklarda sıkça tekrarlanan “mükemmel kapu halkı” lafzı beylerbeyilerin gelirleri ile orantılı olarak bulundurdıkları adamlarının sayısını değil aslında olabildiğince fazla adamdan müteşekkil kapı halkını ifade etmektedir.⁴⁵

3. Hazinedarzâde Osman Paşa'nın Maiyeti

Osman Paşa'nın kapı halkı Trabzon Nüfus Defteri'nin 322-331 sayfaları arasında “*Trabzon sancağı mutasarrıfı Hazinedarzâde devletlü übehhetlü veliyyü'n-niâm Osman Paşa Hazretleri'nin enderûn ve birûn dâire-i devletlerinde mevcûd bulunan yerlü ve misâfir ve bi'l-cümle teb'aları defteridir ki zikr-i âti beyân olunur*” başlığı altında kaydedilmiştir. İfadeden de anlaşılacağı üzere bu başlık enderun ve birun dairelerinde istihdam edilen 453⁴⁶ kişilik kapı halkının tamamını kapsamaktadır. Kayıtlar her biri tekrar 1 numara ile başlayan sekiz ayrı liste halinde tanzim edilmiştir. Bunlardan “Kethüda ve tebaaları”, “Divân kâtipleri ile diğer kâtipler”, “Birûn Ağaları ve tebaaları”, “Kavaslar”, “Tatar ağaları”, “Sersekbân ve Sercephaneci ile maiyetlerinde bulunan nefêrler” alt başlıklarını taşıyan altı listede yer alanlar birun halkını oluşturmaktadır. Doğrudan ana başlığın altında kaydedilen ilk listedeki kişilerin görevlerinin neler olduğu açık olmamakla birlikte Osman Paşa ve oğulları⁴⁷ ile beş gulam-ı mu'teka (azatlı kölenin)'nin da burada kayıtlı olmasından listenin enderun halkına ait olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı saray teşkilatında hazinedârlar enderunda yer aldıklarından “Hazinedâr ve tebaaları” başlıklı liste de yine bu kısma dahil edilmelidir.

3.1.Enderun Halkı

Enderun mensuplarının 101 kişi ve %22,29 bir oranla tüm kapı halkı arasındaki en kalabalık grubu temsil ettiği dikkate alınacak olursa Paşa sarayının

⁴⁴ Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s. 98-109.

⁴⁵ Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s. 103; Pamuk, “XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu”, s. 115-116.

⁴⁶ Genel toplamın 452 kişi olduğu yazılı olmakla birlikte ilk listenin başındaki 4 numarası mükerreren iki kişiye birden verildiğinden aslında genel toplamın 453 kişi olması gerekmektedir.

⁴⁷ Listedeki ilk kayıt “*Müşârünileyh Hazinedarzâde Devletlü Osman Paşa Hazretleri, sinni 40*” olarak kaydedilen Osman Paşa'ya, sonraki üçü ise Osman Paşa'nın oğullarına aittir. Bu kayıtlar Osman Paşa'nın bilinen dört çocuğuna ilaveten Abdülhamid (2 yaşında), Hasan Tahsin (1 yaşında) ve Mehmet Rauf (1 yaşında) adlarında üç çocuğunu daha olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da en az iki eşinin olduğunu göstermektedir. Sadece bu kayıtlar itibarıyla Paşa'nın çekirdek ailesinin altı kişiden müteşekkil olduğu çıkarımında bulunulabilir. Bilinen diğer çocukları İstanbul'da müderrislik yapmış olan Süleyman Bey ile Hüseyin Bey; Şerife Havva Hanım ve Şerife Rabia Hanım'dır. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, (Haz. Nuri Akbayar), İstanbul, 1996 C: 5, s.1532; Karagöz, “Osmanlıdan Cumhuriyete Hazinedarzedeler”, s. 837.

enderun kısmının ayrıntılı bir teşkilat yapısına sahip olduğu söylenebilir. Ancak, kayıtlarda görevler belirtilmediğinden bunun kesin bir listesini çıkarmak mümkün değildir. Aynı tarihlerde nüfus sayımına girmiş Rize mütesellimi Salihzâde Ali Ağa'nın *kâtip, hazinedar, vekilharç, kahveci, odun emini, imrahor ile neferlerden* oluşan birun-enderun karışık maiyet listesi⁴⁸ Trabzon'daki enderun kadrosunun hangi görevlilerden müteşekkil olabileceği hususundaki bilgi ihtiyacının ancak cüzi bir kısmını karşılamaktadır. Keza, Victor Fontanier de *kahvecibaşı, havlucubaşı, şerbetçibaşı, çubukçubaşı, bezirgânbaşı ve selamağası*'ndan ibaret bir kaç görevlinin isimlerini saymaktadır.⁴⁹ Yine de elimizdeki önceki yüzyıllara ait beylerbeyi kapı halkı listelerinden yola çıkılarak Osman Paşa'nın enderununda hangi görevlilerin olduğu hususunda genel bir fikir edinmek mümkündür. Bu listelerden en ayrıntılı olanını Evliya Çelebi vermektedir. Mehmet Ali Ünal'ın Seyahatnâmenin konuyla ilgili kısımlarından çıkardığı ayrıntılı listeye göre bir beylerbeyinin iç ağaları (enderun ağaları) "*İmam, İç Müezzîn, Hazinedâr, Silâhdâr, Çuhadâr, Nişancı, Mühürdar, Hazine Kâtibi, Mahlûl Kâtibi, Haftancibaşı, Miftah Ağası, Kilercibaşı, Kahvecibaşı, Sarıkçibaşı, Şamdancibaşı, Sofrabası, Berberçaşı Hamamcibaşı, Tellakbaşı, Ekmekçibaşı, Kebâbcibaşı, Hamurcubaşı, Çorbacibaşı, Çinicibaşı, Sirkeçibaşı, Çamaşırçibaşı, Peşkircibaşı, İç Mehterbaşı, İç oğlanı çavuşları, Ahır kâtibi*" gibi görevlilerden oluşmaktaydı.⁵⁰ Osman Paşa'nın enderun halkı da az çok bu sayılan görevlilerden meydana gelmiş olmalıdır. Muhtemelen enderun listesindeki efendi ünvanlı 3 kişi imam, müezzîn ve kâtip; ağa ünvanlı 39 kişi yukarıda sayılan muhtelif hizmetlerin yürütülmesinden sorumlu amirler geriye kalan 59 kişi de bu ağaların emri altında bulunan hizmetkârlar idi.⁵¹

Fontanier, seyahatnâmesinde enderunun işleyiş ve teşrifatından bazı kesitler sunmaktadır. Bunlardan biri Paşa sokağa çıktığında onun adına halka selam veren selamağası ve emri altındaki çavuşlarla ilgilidir. Aynı zamanda resmi törenleri düzenleme ve Trabzon'a gelen önemli kişileri karşılamaktan ve Paşa'nın selamını iletmekten de sorumlu olan selamağası Paşa sokakta halktan birisiyle karşılaştığında bu kişi, Müslümanca "selâmunaleyküm", gayrimüslim ise "sabah-ı şerifler hayrola" diye selam verirdi. Ancak konakta selamağasına pek fazla iş düşmezdi, çünkü işleri emri altındaki çavuşlar yapıyorlardı. Zincirli bastonlar ve çingiraklar taşıyan bu çavuşlar Paşa'nın ziyaretçilerini karşılayıp uğurlamakla görevlidirler. Paşa eğer odasında yalnız veya bir misafiri ile görüşüyorsa bir perde gerisinde bekleyen çavuşlar onun emirlerini duymak için kulaklarını perdeye dayar bazan saatlerce bu şekilde beklerlerdi. Eğer Paşa ziyaretçiler için çubuk ve kahve isterse misafire bahşedilen bu onuru öylesine

⁴⁸ BOA, NFS.d.1143, Rize Nüfus Defteri, 1251 (1835/1836), s. 444-446.

⁴⁹ Fontanier, *Doğu'ya Seyahat*, s.150,152-153.

⁵⁰ Ünal, "Evliya Çelebi'ye Göre Beylerbeyinin Maiyeti (Kapı Halkı)", s.163-164;

⁵¹ BOA, NFS.d.01149, s. 322-323.

yüksek bir sesle ilgili görevlilere iletirlerdi ki daha rahat bağırabilmek için kulaklarını tıkarlardı. Bundan sonra misafir ağırlamada kahvecibaşı, havlucubaşı, şerbetçibaşı, çubukçubaşı devreye girer. Bu görevliler tarafından misafire sunulan hizmetlerin ayrıntıları aynı zamanda sembolik anlamlar yüklüdür. Misafire gösterilen yer, fincanların sayısı, bunların ikram edildiği vakit, çubuk ve şerbetin kalitesi, havluların zarıflığı misafirin Paşa nezdindeki itibarına göre farklılıklar göstermektedir. Fontanier ayrıca, Paşa'nın etrafındaki akraba ve kölelerinden oluşan ve her türlü görevi yerine getiren vasıfsız bir hizmet personelinde de bahseder. Bunlar, muhtemelen enderun ağalarının gözüne girerek yukarıda bahsedilen hizmet birimlerinde istihdam fırsatı arayan gençlerdir. Fontanier'nin kapı halkının iâşesi hakkında Weber'in bahsettiği hizmet karşılığında efendinin sofrasından beslenen tebayı hatırlatan bazı bilgiler de vermektedir. Buna göre Osman Paşa'nın adamlarının büyük kısmı tayın denilen gıda tahsisi ile destekleniyor; Paşa'ya yakın olanlara da hergün konakta pişen yemekten gönderiliyordu. Bu yemekleri hazırlayan kalabalık bir muftak personeli enderun içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan aşçıbaşının idaresi altında bulunmaktaydı.⁵²

Hazinedar ve Yardımcıları: Hazinedarzâdelerin muazzam bir ekonomik güce sahip oldukları düşünüldüğünde kapı halkı içerisinde en fazla mesai sarfeden görevlilerin başında Paşa'nın hazinedarı ve onun yardımcılarının geldiğini tahmin etmek zor değildir. Ailenin ekonomik açıdan güç kazanmaya başlaması esas olarak Osman Paşa'nın babası Süleyman Ağa'nın 18. Yüzyıl sonlarında Canik mukataasını elde etmesine dayanır. Abdullah Bay, Şeriyye sicilleri ve ilgili arşiv belgelerinden ailenin mal varlığına ilişkin oldukça geniş bir liste çıkarmıştır. Bu listelere göre Osman Paşa döneminde ailenin elinde Canik, Karahisar-i Şarki, Trabzon, Gümüşhane gibi yerlerde 12 mukataa-iltizam, muhtelif yerlerde 20 çiftlik bulunmaktaydı. Bu çiftliklerde üretilen buğday ve arpa miktarı ile yetiştirilen büyük ve küçükbaşın sayıları devasa boyutlara ulaşıyor; ailenin büyük bir kısmı Osman Paşa'ya ait olan alacak miktarı ise yüzbinlerce kuruşa varıyordu. Ellerinde büyük bir kısmı kiraya verilmiş olan konak, arsa, hamam, mağaza, kahvehane, fırın, han, değirmen, bakkal, iplikhane, berber dükkanı, kuyumcu dükkanı, nalbant dükkanı, menzilhane, aşevi, anbar vs. türü yaklaşık 150 civarında gayrimenkul ve işletme bulunmaktaydı.⁵³

Paşa'nın bu büyük servetine işaret eden Fransız konsolos Fontanier onun aynı zamanda hesap-kitaptan çok iyi anladığını belirtmekle birlikte banker, sarraf ve hazinedar da kullandığına da işaret eder.⁵⁴ Nüfus defterine göre ailenin

⁵² Fontanier, *Doğu'ya Seyahat*, s.152-153.

⁵³ Ayrıntılı listeler için bkz. Bay, *Karadeniz'de Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık*, s. 373-390.

⁵⁴ Fontanier, *Doğu'ya Seyahat*, s.154.

bu devasa boyutlardaki menkul ve gayrimenkul varlığının idaresi yine aileden birine, *Bolamani Hazinedarzâde Dergâh-ı âlî kapucubaşlarından Ali Bey b. Mehmed Emin Bey*'e emanet edilmiştir.⁵⁵ Yine listede Ali Bey'in oğlu olduğu anlaşılan Süleyman adlı bir Hazinedarzâde daha vardır. Ayrıca, listede dikkat çeken bir başka husus Trabzonlu Öksüzoğullarından 5 kişinin hazinedâr yardımcılığı kadrosunda bulunmasıdır.

3.2. Birun Halkı

Birun Ağaları ve Yardımcıları: Klasik Osmanlı saray teşkilatında başta Yeniçeri ağası olmak üzere birun ağalarının tamamı seyfiye sınıfına mensuptur.⁵⁶ Ancak Osman Paşa'nın birun ağaları arasında efendi sanlı kimseler de bulunduğundan bu kişilerin tamamının asker oldukları söylenemez. Bunlar büyük ihtimalle *mir-alem*, *kapıcıbaşı*, *mirahur*, *çakırcıbaşı*, *çaşnigirbaşı*, *süvari bölük ağaları*, *çavuşbaşı* ve *kapıcılar kethüdası* ünvanlarını taşıyan ve aynı zamanda rikab veya üzengi ağası denilen saray amirlerinden oluşmaktaydı.⁵⁷ 48 kişilik listeden anlaşıldığına göre bunların başında Dergâhîlî kapıcıbaşı payeli Ahmed Tufan Ağa bulunmaktaydı.

Kethüdâ ve Yardımcıları: “*Müşârinileyh Hazretleri'nin Kethüdâ-i Dâire-i Devletleri ve Mümâileyh'in Şu'beleri Defteridir.*” başlıklı 49 kişilik listede kethüda ve ona tabi olan yardımcıların kayıtları bulunmaktadır.⁵⁸ Kethüda (Kâhya) tabiri daimi olarak nüfuzlu bir kişinin yanında bulunan ve güvenilir olduğu için ayrıntılı işlerin yönetimi kendisine bırakılmış bir görevli gibi geniş bir anlam taşımaktadır.⁵⁹ Bu yüzden kethüda ünvanını taşıyan kişi istihdam edildiği makam ve sorumlu olduğu hizmet türü esas alınarak tanımlandığında daha anlaşılır hale gelmektedir. Burada bir valinin resmi sıfata haiz kethüdası söz konusu olduğundan Paşa kethüdası olarak adlandırılan görevlinin yetki sahasından bahsedilecektir. Beylerbeyi veya valilerin kapısındaki en yüksek rütbeye sahip olan bu kişi bütün birun halkının en üst düzeydeki amiri durumundaydı. Paşa kethüdaları lüzumu halinde Paşa'nın askerlerine komuta eder ve elçi olarak görevlendirilebilirlerdi.⁶⁰

Fontanier'nin Osman Paşa'nın kethüdası hakkında verdiği bilgiler onun Paşa adına halkın istek ve şikâyetlerini şehrin umuma açık bir yerinde dinlemek ve karar vermek gibi bir işlevi üstlendiğini de ortaya koymaktadır. Halk

⁵⁵ BOA, NFS.d.01149, s.326.

⁵⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, C: I, s.236.

⁵⁷ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 2011, s. 124.

⁵⁸ BOA, NFS.d.01149, s. 324.

⁵⁹ Ünal, “Evliya Çelebi'ye Göre Beylerbeyinin Maiyyeti (Kapı Halkı)”, s. 165-166; Ayrıca bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: 2, s.251.

⁶⁰ Ünal, “Evliya Çelebi'ye Göre Beylerbeyinin Maiyyeti (Kapı Halkı)”, s.166.

herhangi bir engelle karşılaşmadan doğrudan kethüdanın kendisi ile görüşme imkânına sahipti. Görüşmeye gelenler kethüda yardımcıları tarafından bir ön sorgulamadan bile geçirilmez meseleler doğrudan kethüdanın kendisine anlatılırdı. Bu meseleler genellikle, iaşe sıkıntısı, muhtelif konularda izin talepleri ve en önemlisi taraflar arasındaki anlaşmazlıklarla ilgiliydi. Özellikle bir şikayet durumu söz konusu olduğunda kethüda Paşa'nın görüşünü almak üzere bir yardımcısını konağa gönderiyor ve onun sözlü kararını bekliyordu. Yazılı kararı gerektiren durumlarda kethüda bunu kendisi kaleme alarak Paşa'nın imzasına sunar ve akabinde taraflara iletilirdi. Fransız konsolos bu uygulamayı idari ve hukuki mekanizmanın hızlı işlenmesini sağlayan oldukça pratik bir yöntem olara değerlendirmektedir:

“Hiç küçük görülmemesi gereken bu tarz, iş bitiricidir... En azından, bu uygulama gecikmelerin arkasının gelmediği ve genellikle Türklerin sağduyularından daha iyi bir netice çıkarmayan adaletin olduğu Avrupa'daki idari kurallardan daha memnuniyet vericidir”⁶¹

Osman Paşa böylesine hassas ve geniş yetkilere sahip olan bu görevi defterde “*Mir-i miran-ı kirâmdan Hazinedarzâde Seyyid Ahmed Paşa b. İbrahim Bey-sinni 30*” kaydıyla yer alan yer alan Ahmed adlı akrabasına emanet etmiştir. Kaynaklar, Ahmet Paşa'nın, Osman Paşa'nın kuzeni ve aynı zamanda da damadı olduğunu belirtmektedir. Büyük ihtimalle Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın kardeşi İbrahim Bey'in oğlu idi.⁶² Anapa'nın teslimi sırasında Ruslara esir düşmüştür. Fontanier, Ahmed Paşa'yı genç olmakla birlikte dar görüşlü birisi olarak nitelendirir. Valinin kuzeni olmasının sağladığı avantajla kendisine iki tuğlu paşa (mîr-i mîranlık) rütbesi verilmiştir.⁶³ Sicill-i Osmani'ye göre daha sonra bu sayede muhtelif yerlerde kaymakamlıklarda bulunmuş ve 1852-1860 arasında fasılalı olarak iki defa Lazistan mutasarrıflığı bir defa da Sivas mutasarrıflığına getirilmiştir.⁶⁴

Divan Kâtipleri ve Diğer Kâtipler: “*Müşârün-ileyh Hazretleri'nin Dîvân Kâtipleri ve Ketebe-i Sâire ve Efendi-i Mümâileyhim Şu'beleri Defteridir*” başlığı altında sıralanan 46 kişinin kayıtları Trabzon eyalet divanında görevli bürokratlara aittir.⁶⁵ Listenin başında yer alması sebebiyle divan kâtiplerinin amiri olduğu anlaşılan Amasyalı Hüseyin Efendi dışındakilerin divandaki görevleri hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu yapılmış olsaydı, eyalet

⁶¹ Fontanier, *Doğu'ya Seyahat*, s.159.

⁶² Bay, *Karadeniz'de Mütégallibe Hareketleri ve Ayanlık*, s.226-227.

⁶³ Fontanier, *Doğu'ya Seyahat*, s.149.

⁶⁴ *Sicill-i Osmâni*, C: 1, s.211.

⁶⁵ BOA, NFS.d.01149, s. 325.

divânının modern taşra reformu arifesindeki durumu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayacak önemli bir fırsat elde etmiş olabilirdik. Bunun önceden belirlenmiş standard bir uygulama olmadığı Rize mütesellimi Salihzâde Ali Ağa'nın ünvan ve görevleri tanımlanmış kapı halkı listesinden anlaşılmaktadır. Şu durumda 19. yüzyıla büyük bir dönüşüm geçirilmeden ulaşılmış olduğunu umarak önceki yüzyıllara ait beylerbeyi divanı hakkındaki bilgilerle devam etmekten başka seçenek bulunmamaktadır.

Divân-ı Hümayun hakkında önemli bir çalışması bulunan Ahmet Mumcu'nun verdiği bilgilere göre eyalet idaresinde en yetkili kurul olan beylerbeyi divanı, Divân-ı Hümayun'un taşradaki minyatür bir modeli idi. Paşa konağında divanhane adı verilen yerde çalışıyordu. Muhtemelen Kadı'nın da üyeler arasında yer alması sebebiyle divan aynı zamanda halkın şikâyetlerinin dinlendiği ve hukuki kararların verildiği bir tür yargı organı durumundaydı. Şikâyetçi burada verilen karardan memnun kalmadığı taktirde davasını aynı zamanda bir temyiz mahkemesi olan Divân-ı Hümayun'a götürme hakkına sahipti. Görüşülen konular ve alınan kararlar mühimme veya ahkâm defteri örneğinde olduğu gibi eyalet divanı defterlerine kaydedilerek bir nüshası İstanbul'a gönderilirdi. Eyalet divanının üyeleri ise beylerbeyinin riyasetinde hazine defterdarı, timar defterdarı, eyalet kadısı, tezkireci, çavuşlar, muhızrlar, ruznâmecî ve divan efendisinden oluşmaktaydı idi.⁶⁶

Listedeki şahıslardan kimliğini tespit edebildiğimiz tek kayıt divan efendisine ait olduğundan kısaca bu görevlinin üzerinde durmak gerekir. Divan efendisi beylerbeyinden sonra divandaki en yüksek rütbeli memurdu ve başta gelen görevi divandaki yazı işlerini yürütmek, diğer bir deyişle raportörlük yapmaktı. Mektupçu da denilen bu şahıs resmi bir görevli değil, diğer kapı halkı mensupları gibi beylerbeyinin özel adamı idi ve ücreti beylerbeyi tarafından karşılanıyordu. Divân-ı Hümayun'daki nişancı ve reisülküttâbın işlevini görmekteydi.⁶⁷ Osman Paşa'nın bu görevi yerine getiren adamı Fontanier'nin sadece divan efendisi olarak zikrettiği ve divan kâtipleri listesinin birinci sırasında kaydedilen Amasyalı Kabancızâde Seyyid Hüseyin Efendi olmalıdır. Künyesinden anlaşıldığı kadarıyla Hüseyin Efendi önceden İstanbul'da Divân-ı Hümayun'da hâcegân rütbesi ile görev yapmış ve sonradan da Osman Paşa'nın kapı halkına dahil olmuştur.⁶⁸ Osman Paşa, Bâbüâlî'den gelen mektupları özel sekreteri olan divan efendisi ile birlikte okuyor ve alınacak kararı yine onunla birlikte belirliyordu.⁶⁹

Paşa'nın divanındaki diğer memurların görevleri belirtilmemekle birlikte isimlerine eklenen efendi sanından 14'ünün divandaki muhtelif şubelerin

⁶⁶ Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Ankara 1986, s.151-1153.

⁶⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, C: 1, s. 462; Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 153.

⁶⁸ BOA, NFS.d.01149, s. 325.

⁶⁹ Fontanier, *Doğu'ya Seyahat*, s.151.

başında bulunan kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Bunların arasında Trabzon Kavakmeydanı Mahallesi imamı da yer almaktadır. Ayrıca, kâtipler arasında divan efendisinin bir akrabasının da bulunduğu görülmektedir.

Kavvaslar: Serkavvas Çarşambalı Hüseyin Ağa'nın başında bulunduğu bu grup⁷⁰ ellerindeki tepesi gümüş topuzlu sopalarla şehri dolaşarak halkın güvenliğini de sağlıyorlardı. Fontanier Paşa'nın kavvaslarının bu görevlerini bazan kötüye kullandıklarını; suç işlediklerini düşündükleri kişileri haraca bağladıklarını ve Cuma günleri Trabzon'un zengin ve nüfuzlu kişilerini dolaşarak onlardan hamam parası adı altında bahşiş aldıklarını yazmaktadır.⁷¹ Bu grup 76 kişiyle kapı halkının %17 sini oluşturmaktadırlar. Coğrafi kökenleri itibarıyla çoğunluğunu Paşa'nın hemşerileri olan Çarşambalılar oluşturmaktadır

Tatarlaşması ve Tatarlar: Çarşambalı Mürselizâde Mehmed adlı Tatarlaşmasının idaresi altında bulunan bu kesim Osman Paşa'nın posta işlerini yapan görevlilerdir. 28 kişi ve %3,97 lik oranla kapı halkının sayıları en az grubunu teşkil etmektedirler.⁷² Postacılık önceleri Tatarlar tarafından icra edilen bir meslek olduğundan daha sonra mensup oldukları etnik köken fark etmeksizin bu işi yapan herkese Tatar denilmiştir.⁷³ Yine Fontanier bunlar hakkında da ilginç bilgiler verir. Güvenilir ve ağzı sıkı kimseler arasından seçilen tatarlaşmaları toplumda itibar görmekle birlikte, aynı itibarı kendi evlerinde elde edemezlerdi.⁷⁴

Sekbanlar ve Cephaneçiler: Klasik Osmanlı askeri teşkilatında sekban Yeniçeri ocağının üç ana kısmından birine verilen isim olmakla birlikte 19. yüzyıl başlarına geldiğinde gerek insan kaynakları gerekse ifade ettiği anlam açısından orjinal halinden eser kalmamıştır. 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı-Avusturya savaşlarında özellikle Anadolu köylerden toplanmış tüfekli askerler olarak yer alan bu askeri sınıf, savaştan sonra gelersiz kaldıklarından haydutluğa başlamış ve ciddi bir asayiş sorunu haline gelmişlerdir. 17. yüzyılda Anadolu'yu alt üst eden Celali isyanları sırasında bir diğer eşkiya güruhu olan leventlikle birlikte anılır olmuştur. Başiboş sekbanların taşra ümerası tarafından saruca sekban adıyla kapı halkı olarak istihdam edilmeleri 17. yüzyıl başlarında başlamış ve sonraki yüzyıllarda gittikçe artan oranda leventlerle birlikte ayanların da askeri kuvvetlerinin büyük bir kısmını teşkil etmişlerdir. Aynı yüzyılın sonlarında sekbanlık ilga edilmiş, ancak 1808 yılında Alemdar Mustafa

⁷⁰ BOA, NFS.d.01149, s. 327-328.

⁷¹ Fontanier, *Doğu'ya Seyahat*, s.154.

⁷² BOA, NFS.d.01149, s. 329.

⁷³ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, C: III, s. 422.

⁷⁴ Fontanier, *Doğu'ya Seyahat*, s.154.

Paşa tarafından Sekban-ı Cedid adıyla mahiyeti itibarıyla olmasa da ismen geri getirilmiştir. Aynı yıl patlak veren Alemdar Vakası ile son bulduğu bilinmektedir. 1834 yılında resmi bir belgede Osman Paşa'nın askerlerinin sekban olarak zikredilmesi terimin birdenbire ortadan kalkmadığını ve en azından taşrada kullanılmaya devam edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan Paşa'nın askerleri için bu tabirin kullanılması onun âyânlık sıfatı ile de ilgili olabilir. 18. yüzyılda özellikle Rumeli'deki âyânların askerlerine de sekban adı verilmekteydi.⁷⁵

Osman Paşa'nın sekban ve cephanecileri 94 kişi ve %20,75 lik oranla kapı halkı içerisinde enderun halkından sonra en kalabalık ikinci grubu oluşturmaktadırlar. Listenin başında kaydedilen Ünye'vi İsmail b. Mustafa'nın sersekbân olduğu anlaşılmaktadır. Büyük ihtimalle Osman Paşa'nın bütün askeri gücü bu 94 kişilik sekban grubundan ibaret değildi. Bunlar Paşa'nın bir çeşit hassa birliği görevini yerine getiriyorlardı. Ayrıca, yine kavaslar gibi şehrin güvenliğini sağlamak gibi bir görev de üstlenmiş olmaları da kuvvetle muhtemeldir.

3.3. Osman Paşa'nın Kapı Halkından Çıkan Bazı Önemli Şahsiyetler

Osman Paşa'nın kapı halkı listelerinde yer alan bazı şahsiyetlerin izleri sürüldüğünde oğullarının önemli görevlere geldikleri anlaşılmaktadır. Bu da seçkin bir taşra ailesinin kapı halkına mensubiyetin bürokratik hiyerarşinin üst basamaklarına yükselişin kapısını araladığını göstermektedir. Doğrudan Hazine-dârâdeler'den olduğu için taşra yönetiminde eyalet valiliğine kadar yükselmiş olan Ahmed Paşa dışında elimizde iki örnek daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Birun Ağaları listesindeki “*Erzurumi Söylemezzâde Mehmed Timur Efendi bin Musa, Sinni 49*”⁷⁶ olarak yer alan Mehmed Timur Efendi'nin oğludur. Timur Efendi'nin oğlu İbrahim Edhem Pertev, 1828-29 Rus Harbi sırasında Erzurum'un işgali üzerine babası ile birlikte Trabzon'a göç etmiştir. Kayıta da görüldüğü üzere babası Timur Efendi Osman Paşa döneminde Hazine-dârâdelerin kapı halkına dahil olmuş ve bu konumunu Osman Paşa'nın vefatı üzerine valiliğe atanan Hazine-dârâde Abdullah Paşa döneminde de korumuştur. Timur Efendi'nin vefatı üzerine oğlu İbrahim Edhem, Abdullah Paşa tarafından maiyetindeki kalemlerden birine alınarak himaye edilmiştir. Her ne kadar İbrahim Edhem'in Rumeli Beylerbeyliği payesi ile 1872'de atandığı Kastamonu Valiliği ile noktalanmış yükselişi Abdullah Paşa'nın ardından Trabzon valiliğine atanan Halil Rıfat Paşa'nın himayesi altında başlamışsa da bürokrasiye ilk adımını Hazine-dârâdelerin kapısında atmış olduğu da gerçektir.⁷⁷

⁷⁵ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara 1977, s. 84.

⁷⁶ BOA, NFS.d.01149, s. 326.

⁷⁷ Pertev Paşa hakkında ayrıntı için bkz. Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C: VII, İstanbul, 1969, s.1314-1325

Defterde “*Ser Kavvasan Çarşanbavi Hüseyin Ağa b. Mustafa*”⁷⁸ olarak kaydı bulunan Kavasbaşı Hüseyin Ağa’nın oğlu Osman Agâh Paşa da Pertev Paşa ile benzeri bir biyografiye sahiptir.⁷⁹ Şüphesiz biyografik kaynaklar incelendiğinde listelerde yer alan şahsiyetlerle çakışan başka örneklere de rastlamak mümkündür.

3.5.Kapı Halkı İle İlgili Rakamsal Veriler

Sektörel Dağılım: Osman Paşa’nın Trabzon’daki sarayında istihdam edilen toplam 453 lik kişilik kapı halkının 102’si (%22,51) Enderun halkı; 94’ü (%20,75) Sekban ve cebeciler; 76’sı (%17,00) Kavaslar; 49’u (%10,81) Kethüda ve yardımcıları; 48’i (%10,60) Birun ağaları; 46’sı (%10,15) Divan kâtipleri 19’u (%4,19) Hazinedar ve yardımcıları; 18’i (%3,97) Tatar ağaları ve Tatarlardan oluşmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere enderun halkının ilk sırada yer alması Paşa sarayının detaylı bir enderun teşkilatına sahip olduğuna işaret etmektedir.

Coğrafi Dağılım: Kapı halkı mensuplarının memleketleri itibarıyla genel coğrafi dağılımına bakılacak olursa Karadeniz, Doğu Anadolu, İstanbul ile çevresi, Suriye ve Rumeli gibi İmparatorluk coğrafyasının farklı bölgelerinden geldikleri görülmektedir. Tabii gerek coğrafi yakınlık gerekse hemşehrilik bağları itibarıyla Paşa’nın kapı halkı ağırlıklı olarak Karadenizlilerden oluşmaktaydı. Karadenizliler arasında da ilk sırayı da 80 kişi ve %17,66 ile Osman Paşa’nın hemşehrileri olan Çarşambalılar almaktadır. Çarşambalıları sırasıyla 66 kişi ve %14,57 ile şehrin yerlileri olan Trabzonlular; 48 kişi ve %7,06 ile Tokat-İbisehliler; 32 kişi ve % 7,06 ile Ünyeliler, 13 kişi % 2,87 ile Bafrahlılar almaktadır. Geriye kalanlar da Erzurum, Karahisar, Amasya, Bolaman Niksar, Samsun v.s. gibi bölgelerden gelmişlerdir. Sayıları oldukça az da olsa İstanbul ve çevresinden (Üsküdar ve Kartal), Bosna, Filibe ve Şam gibi uzak vilayetlere mensup kişiler de göze çarpmaktadır. Coğrafi kökenlerle ilgili en fazla dikkat çeken husus sekbanların içerisinde tek bir Trabzonlu’nun bile bulunmayışıdır. Bu muhtemelen tıpkı devşirme sisteminde olduğu gibi askerleri ailelerinden uzakta tutmaya ve onların şehir halkıyla haşır neşir olmalarını önlemeye yönelik bir tercihti.

Sonuç

1834 Trabzon nüfus defterinin Hazinedâr Osman Paşa ve maiyetinin kaydedildiği sayfaları Osmanlı taşra idaresindeki yerleşmenin 19. yüzyıl ortalarında ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

⁷⁸ NFS.d.01149, varak. 327a.

⁷⁹ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C: I, s.32-33.

Bunda Trabzon'a atanan valilerin önemli bir kısmının âyân kökenli oluşunun büyük rol oynadığı kesindir. Listelerde aile isimlerine eklenmiş -zâde takısıyla göze çarpan kişilerin yine Karadeniz bölgesinin orta halli âyânlarına veya daha alt seviyedeki yerel nüfuzlu ailelerine mensup kişiler olması kuvvetle muhtemeldir. Bu isimler üzerinde yapılacak daha ayrıntılı araştırmalar kesin sonuçlar verecektir. Bu ailelere eyalet yönetiminde yer verilmiş olması aslında bölgede siyasi (resmi) gücü ele geçiren âyânın her zaman çatışmayı bir seçenek olarak tercih etmediğini göstermektedir. Özellikle Hazine Darzâdeler gibi Trabzon kökenli olmayan bir ailenin bu kentin nüfuzlu ailelerini yönetimine ortak etmesi onların muhtemel muhalefetini önlemeye ve bu ailelerin desteğini elde etmeye yönelik bir politika olduğu açıktır. Şüphesiz bunlar, sadece Karadeniz bölgesi ile sınırlı bir örnektir. Anadolu'nun diğer bölgelerinde aynı veya yakın tarihlere yapılmış olan nüfus sayımlarına ilişkin defterlerle yapılacak daha geniş boyutlu araştırmalar resmin tamamını görmemize ve bir genelleme yapmamıza imkân tanyacaktır.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı
(BOA)

Defter-i İslâm-ı Nefs-i Trabzon, NFS.d.01149 (H.1250)

Rize Nüfus Defteri, NFS.d.1143.(H.1251)

TS.MA.e, 881-69

TS.MA.e, 969-1

TS.MA.e,750-61

TS.MA.e, 850-26

DVNSMHM.d., 5-796

2.Kitap ve Makaleler

ABOU-EL-HAJ, Rifaat Ali, "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report", *Journal of the American Oriental Society*, Vol: 94, No: 4, 1974, ss.438-447.

AHMED LÜTFİ EFENDİ, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Haz. Y.Demirel-T. Erdoğan, C: 1-8 İstanbul 1999.

AKTEPE, M. Münir, "Tuzcu Oğulları İsyanı", *Tarih Dergisi*, 1951-52, C: III, S: 5-6, ss. 21-52.

ANONİM OSMANLI KRONİĞİ (1299-1512), Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000.

ÂŞIK PAŞAZADE, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Haz. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç, İstanbul 2003.

AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği, Kuruluş ve Genişleme Devri 1535-1566*, Ankara 1998.

BARKEY, Karen, "The Ottoman Empire (1299–1923): The Bureaucratization of Patrimonial Authority". *Empires and Bureaucracy in World History: From Late Antiquity to the Twentieth Century*, Ed. Peter Crooks, Cambridge 2016, ss. 102-126.

BAY, Abdullah, "Canik Muhassıllığı İçin Yapılan Siyasî Mücadeleler", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2008, S: 19, ss.67-85.

BAY, Abdullah, "XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Taşrasında Siyaset Pratiği: Taşrada İktidar Mücadelesi, Hizipleşme ve Merkez", *Tarihin Peşinde*, 2014, S: 12, ss.1-40.

BAY, Abdullah, Hazinedarzâdelerin Vakıf Faaliyetleri, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2008, S: 5, ss.113-139.

BAY, Abdullah, *Trabzon'da Müteğallibe Hareketleri ve Âyanlık (1750-1850)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007.

BEŞİRLİ, Mehmet "Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa ve Zamani", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*,Yay. Haz. Kenan İnan-Hikmet Öksüz-Mehmet Okur-Veysel Usta, Trabzon 2007, C: I, ss. 397-415.

BEŞİRLİ, Mehmet, "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan-Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedar-zâde Süleyman Paşa", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3-5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Yay. Haz. Mithat Kerim Arslan-Hikmet Öksüz, Trabzon Valiliği, Trabzon 2002, ss. 327-344.

CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965.

EMECEN, Feridun M.,-Zekai Mete-Arif Bilgin, *Osmanlı İdarî Teşkilâtının Kaynakları: Şehzâde Dîvânı Defterleri*, Ankara 2017.

FINDLEY, Carter. "Patrimonial Household Organization and Factional Activity in Ottoman Ruling Class", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920): Birinci Türkiye'nin Sosyal ve Eknomik Tarihi Kongresi Tebliğleri-Hacettepe University July 11-13 1977*, Ed. O.Okuyar-H. İnalçık, Ankara 1980, ss. 227-235.

FONTANIER, Victor, *Doğu'ya Seyahat: Bir Fransız Konsolosun Gözüyle 1830'ların Trabzon'undan Siyaset ve Toplum*, Çev. Özgür Yılmaz, İstanbul 2015.

GÜNEŞ, Mehmet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Gazi Akademik Bakış*, 2014, C: 8, S: 15, ss. 221-240.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Tuzcuoğulları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C: 41, ss. 451-453.

HATHAWAY, Jane, "The Military Household in Ottoman Egypt", *International Journal of Middle East Studies*, 1995, C. 27, S.1, s. 39-52.

HATHAWAY, Jane, *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdaghs*, Cambridge 1997.

İNAL, Mahmud Kemal *Son Asır Türk Şairleri*, C: I-VII, İstanbul 1969.

İNALCIK, Halil, “Comments on “Sultanism”: Max Weber’s Typification of the Ottoman Polity”, *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, 1992, S: 1, ss.49-72.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Kapı Halkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2001, C: 24, ss. 343-344.

KARAGÖZ, Rıza, “Osmanlıdan Cumhuriyete Hazinedarzâdeler”, *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri*, Ed. Osman Köse, Samsun 2015, C: I, ss. 821-843.

KARAGÖZ, Rıza, *Karadeniz’de Bir Hanedan Kurucusu: Haznedarzade Süleyman Paşa*, İstanbul 2009.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çev. B. Tırnakçı, İstanbul 2003.

KUNT, İ. Metin, “Devlet, Pâdişah Kapısı ve Şehzade Kapıları”, *Osmanlı*, Ankara 1999, C: 6, ss.34-40.

KUNT, İ. Metin, “Kulların Kulları”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 1975, C: 3, ss. 27-42.

KUNT, İ. Metin, *Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri Diyarbekir, 1670-71*, İstanbul 1981.

KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.

KUNT, Metin, “Royal and Other Households”, *The Ottoman World*, Ed. C. Woodhead, New York 2012, ss. 103-115.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmâni*, Haz. Nuri Akbayar, C: 1-6, İstanbul, 1996.

MUMCU, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Ankara 1986.

ÖZGER, Yunus, "Trabzon Valisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa'nın Muhallefâtı," *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Mayıs 2007, C: 1, S: 2, ss. 93-122.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C:I-III, İstanbul 1983.

PAMUK, Bilgehan, “XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşası’nın Masraf Bilançosu”, *Tarih Araştırmaları*, C: 22, S: 34, 2003, ss.107-124.

ŞAHİN, Canay, *The Rise and Fall of an Âyan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

TRABZON NÜFUS KÜTÜĞÜ (1834), Haz. Süleyman Bilgin-A. Mesut Birinci-Mustafa Çakıcı-Sezgin Demircioğlu, İstanbul 2010.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 2014.

ÜNAL, Mehmet Ali, “Evliya Çelebi’ye Göre Beylerbeyinin Kapı Halkı”, *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014*, Ankara 2018, C: IV/1, ss.143-197.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011.

WEBER, Max, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Ed.G. Roth-C.Wittich, C:I-II, London 1978.

YILMAZ, Özgür, “Victor Fontanier’nin Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)”, *OTAM*, Bahar 2014, S: 35, ss.153-195.

YOLALICI, Mehmet Emin, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah Paşa'nın Terekesi*, Samsun 1987.

Tablo: Kapı Halkının Sektörel ve Coğrafi Dağılım Tablosu

	Enderun Halkı	Kethüda Dairesi	Divan Kâtipleri	Hazinedâr ve Tebaaları	Birun Ağavâtu ve Tebaası	Kavaslar	Tatarâğı ve Tatarân	Sekban ve Cephâneciyân	Toplam	%
Çarşamba	18	1	3		5	21	1	31	80	17,66
Trabzon	9	7	18	5	19	4	4		66	14,57
İbibse	1	35				12			48	10,60
Ünye	20				4	7		1	32	7,06
Bafra	9		1		2		1		13	2,87
Erzurum	3		1		5	1	1	1	12	2,65
Karahisar	4		3			4			11	2,43
Amasya	1		6				1		8	1,77
İhtiyari ⁸⁰								8	8	1,77
Bolaman				6		1			7	1,55
Kavak			2			5			7	1,55
Niksar		2		1	1	3			7	1,55
Samsun	3				4				7	1,55
Terme	3					4			7	1,55
Keban			5				1		6	1,32
Ordu	1		1	1				3	6	1,32
Ahıska			1				4		5	1,10
Buldan								5	5	1,10
Eymur								5	5	1,10
Gulâm ⁸¹	5								5	1,10
Kartal								5	5	1,10
Keşderesi	2					2	1		5	1,10
Şaib (?)								5	5	1,10
Acara	3					1			4	0,88
Arabgir			2				2		4	0,88
Fermude								4	4	0,88
Gümüşhane	2		1		1				4	0,88
Menşa (?)								4	4	0,88
Sivas	2	1			1				4	0,88
Gönye	1	1			1				3	0,66
Hapsaman		2				1			3	0,66
Oskara				1				2	3	0,66
Perşembe	1			1				1	3	0,66
Uzun... (?)								3	3	0,66
Bayat								2	2	0,44
Faş				2					2	0,44
Hopa	1					1			2	0,44
Ladik							2		2	0,44

⁸⁰ Gönüllü⁸¹ Gulam-ı mu'teka

Pazarsu						2			2	0,44
Van					1	1			2	0,44
Alavi (?)	1								1	0,22
Arpaköy								1	1	0,22
Asitane	1								1	0,22
Baca ⁸²								1	1	0,22
Batum					1				1	0,22
Berin (?)								1	1	0,22
Bitlis			1						1	0,22
Bosna								1	1	0,22
Bucak								1	1	0,22
Çifandis (?)								1	1	0,22
Cisman (?)	1								1	0,22
Çürüksu	1								1	0,22
Erzincan	1								1	0,22
Fatsa				1					1	0,22
Filibe								1	1	0,22
Gebev								1	1	0,22
Giresun						1			1	0,22
Hacıköy	1								1	0,22
Harput								1	1	0,22
İslimye								1	1	0,22
Kavze ⁸³	1								1	0,22
Kemah	1								1	0,22
Kerküb (?)								1	1	0,22
Kilis								1	1	0,22
Kise (?)						1			1	0,22
Köprülü	1								1	0,22
Kuyum (?)			1						1	0,22
Livane					1				1	0,22
Mağden	1								1	0,22
Mecle								1	1	0,22
Malatya						1			1	0,22
Milas				1					1	0,22
Mısır					1				1	0,22
Şam						1			1	0,22
Serkeş (?)	1								1	0,22
Sinop						1			1	0,22
Süme								1	1	0,22
Tokat						1			1	0,22
Ulenbe (?)	1								1	0,22
Üsküdar	1								1	0,22
Yozgat					1				1	0,22
Zile						1			1	0,22
Toplam	102	49	46	19	48	76	18	94	453	
%	22,51	10,81	10,15	4,19	10,60	17,00	3,97	20,75		

⁸² Kabaca

⁸³ Havza